

ДЕМОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Оксана Герасименко

канд. пед. наук, доцент кафедри географії, геодезії та землеустрою,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
ORCID: 0000-0003-0127-0953
E-mail: oksana1974herasymenko@ukr.net

Інна Рожі

канд. пед. наук, доцент кафедри географії, геодезії та землеустрою,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
ORCID: 0000-0002-7950-525X
E-mail: inna.rozhi.93@gmail.com

Геодемографічні процеси є важливими показниками розвитку регіону. Аналіз показників руху населення – природного та механічного, статеві-вікової структури, навантаження на працездатне населення дітьми, пенсіонерами, визначають основні показники демографічних процесів досліджуваної території. У статті проаналізовано демографічні показники населення Одеської області упродовж 1990–2022 р. та зроблено спробу моделювати втрати чисельності населення у результаті російсько-української війни. Висвітлений аналіз науково-методичної літератури, який засвідчив проблематику дослідження з точки зору регіональних характеристик геодемографічних показників Одеської області.

Ключові слова: геодемографічні процеси; народжуваність; смертність; міграційні процеси; Одеська область; населення; віковий склад; демографічне навантаження.

DEMOGRAPHIC FEATURES OF THE ODESSA REGION

Oksana Herasymenko

candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of geography, geodesy and land management, Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university
ORCID: 0000-0003-0127-0953
E-mail: oksana1974herasymenko@ukr.net

Inna Rozhi

candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of geography, geodesy and land management, Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university
ORCID: 0000-0002-7950-525X
E-mail: inna.rozhi.93@gmail.com

Geodemographic processes are important indicators of the region's development. Analysis of indicators of population movement – natural and mechanical, sex-age structure determine the main indicators of demographic processes of the studied territory. The article analyzes the demographic indicators of the Odesa region. Analysis of the demographic situation in the Odesa region for 1990–2022 indicates the existence of negative trends, in particular, the reduction of the existing population from 2,619,469 people in 1990 to 2,340,332 people in 2022. Forced migration is the main but not the only source of population decline. In migration, the geographical factor is very influential, namely the distance of the current place of residence from the place of previous residence. With the beginning of a full-scale war, the situation with the factors affecting the demographic state changed fundamentally: the mechanical movement of the population came to the fore. Descriptive, literary, statistical, economic-mathematical, historical, comparative, cartographic research methods were used in the performance of the work. It is described that forced migration is the main but not the only source of the decrease in the number of people. In addition to migration processes, the dynamics of the number of people will be affected by the increase in mortality both among people who directly participate in hostilities and among people who remained in the conflict zone. On the one hand, it will reduce the population aged 18-60. On the other hand, taking into account that the migratory mobility of people of retirement age is significantly inferior to the level of this indicator in younger groups, in addition, old pensioners are not able to leave for safe territories on their own, they are also the group with the greatest risks. Attempt was made to simulate population losses as a result of the Russian-Ukrainian war.

Keywords: geodemographic processes; birth rate; mortality; migration processes; Odesa region; population; age structure; demographic load.

Демографічні показники є одними з визначальних для забезпечення сталого розвитку регіону, а проблеми оптимального демографічного розвитку є важливими для визначення першочергових інтересів держави, як показник та фактор економічного функціонування. Від характеристики працездатного населення, показників природного та механічного рухів населення, статеві-вікової структури залежить розвиток трудового потенціалу та, як результат, величина сукупного національного доходу держави. Для дослідження нами було обрано Одеську область.

Демографічні характеристики населення є актуальним у практичному і теоретичному сенсі, стали предметом дослідження багатьох науковців. Цікавими для нашої роботи є дослідження науковців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України. Так, монографія «Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків» (2010) [9] підготовлена колективом науковців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України спільно з фахівцями Державного комітету статистики України за редакцією Е. М. Лібанової висвітлює ризики, які викликані демографічними змінами, а також виклики, що стосуються зайнятості та ринку праці, окреслює важливість вивчення проблем пов'язаних з рівнем життя, бідністю, соціальним захистом, іншими аспектами суспільного добробуту.

У колективній монографії Л. М. Черенько, С. В. Полякова, В. С. Шишкін, А. Г. Реут, О. І. Крикун, Ю. Л. Когатько, В. С. Заяць, Ю. А. Клименко «Якість життя населення України та перші наслідки війни» [14] здійснено перші оцінки можливих наслідків російсько-української війни для населення України.

Питанням демогеографічної політики присвячені монографічні дослідження українських науковців.

Л. Б. Мартинова у монографії «Оцінка людського потенціалу: регіональний аналіз і прогноз» [10] аналізує розвиток демографічного потенціалу та передумови його формування в Україні, розглядає еволюцію формування та розвитку соціально-орієнтованого ринку праці, соціальну регіональну політику в управлінні розвитком людського потенціалу, проводить оцінку міграційної складової формування людського потенціалу.

У монографії А. Колот «Соціально-трудова відносина: теорія і практика» [8] досліджуються теоретичні аспекти формування взаємин у сфері праці. Особлива увага зосереджується на змінах у соціально-трудова відносинах під впливом економічної глобалізації та розвитку економіки. Аналізуються також тенденції у розвитку відносин, що діють у сфері соціально-трудова відносин.

Корисними для нашого дослідження стали наукові статті у фахових виданнях з економіки та соціально-економічної географії Г. Волинського «Про соціальну диференціацію населення» [2], І. Гукалової «Статус категорії «якість життя населення» в географії і сучасна її динаміка у регіонах України» [5], Б. Данилишина, О. Веклич «Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку» [6], Т. Панасенко «Аспекти соціогеографічних досліджень в контексті гуманізації географії» [11], О. Петровської «Оцінка людського потенціалу Одеського регіону» [12], У. Садової «Людський розвиток у світлі нових підходів до вимірювання якості трудового життя» [13], В. Смачило «Теоретико-методичні аспекти оцінки трудового потенціалу регіону» [15] та ін.

Для дослідження ми користувались сайтами Державної служби статистики [7], Головного управління статистики в Одеській області [4] та ін.

Вивчення науково-методичної літератури підтвердило, що проблематиці дослідження з точки зору регіональних характеристик геодемографічних показників

Одеської області приділено мало уваги. Праці здебільшого становлять дослідження в галузі економіки. Все вищезазначене, обумовило вибір теми статті, її мету та зміст.

Метою статті є аналіз природного, механічного рухів населення Одеської області (1990–2022 рр.), визначення демографічного навантаження дітьми, пенсіонерами.

При виконанні роботи використано описовий, літературний, статистичний, економіко-математичний, історичний, порівняльний, картографічний методи дослідження.

Демографічна ситуація в Одеській області за 1990–2022 рр. свідчить про скорочення чисельності наявного населення. З 2619469 осіб у 1990 р. до 2340332 осіб у 2022 р. (табл. 1). На даний показник вплинули збільшення обсягів природного скорочення, зменшення народжуваності населення, збільшення смертності, наявність міграційного приросту [4].

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення Одеської області (1990–2022 рр.)

Роки	Населення, осіб			
	Всього	Чоловіки	Жінки	Співвідношення ж/ч
1990	2619469	1220589	1398880	1,146
2000	2490690	1165620	1325070	1,137
2014	2385433	1119721	1265712	1,130
2022	2340332	1102880	1237452	1,122

Упродовж 1990–2022 рр. чисельність населення зменшилася на 279137 осіб. У статевій структурі населення домінують жінки упродовж досліджуваного періоду: 1,146 у 1990 р. та 1,122 у 2022 р. (рис. 1–4) [7].

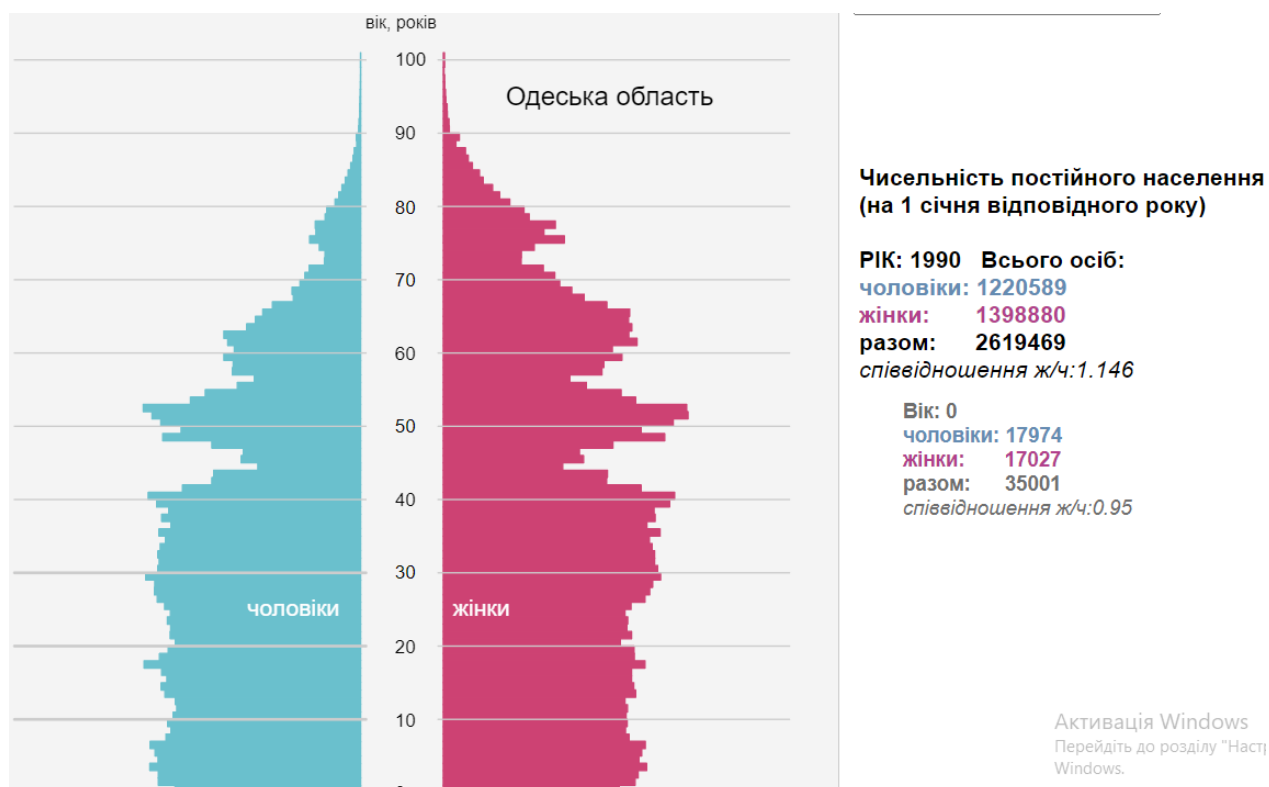

Рис. 1. Статеві-вікова піраміда населення Одеської області, 1990 р.

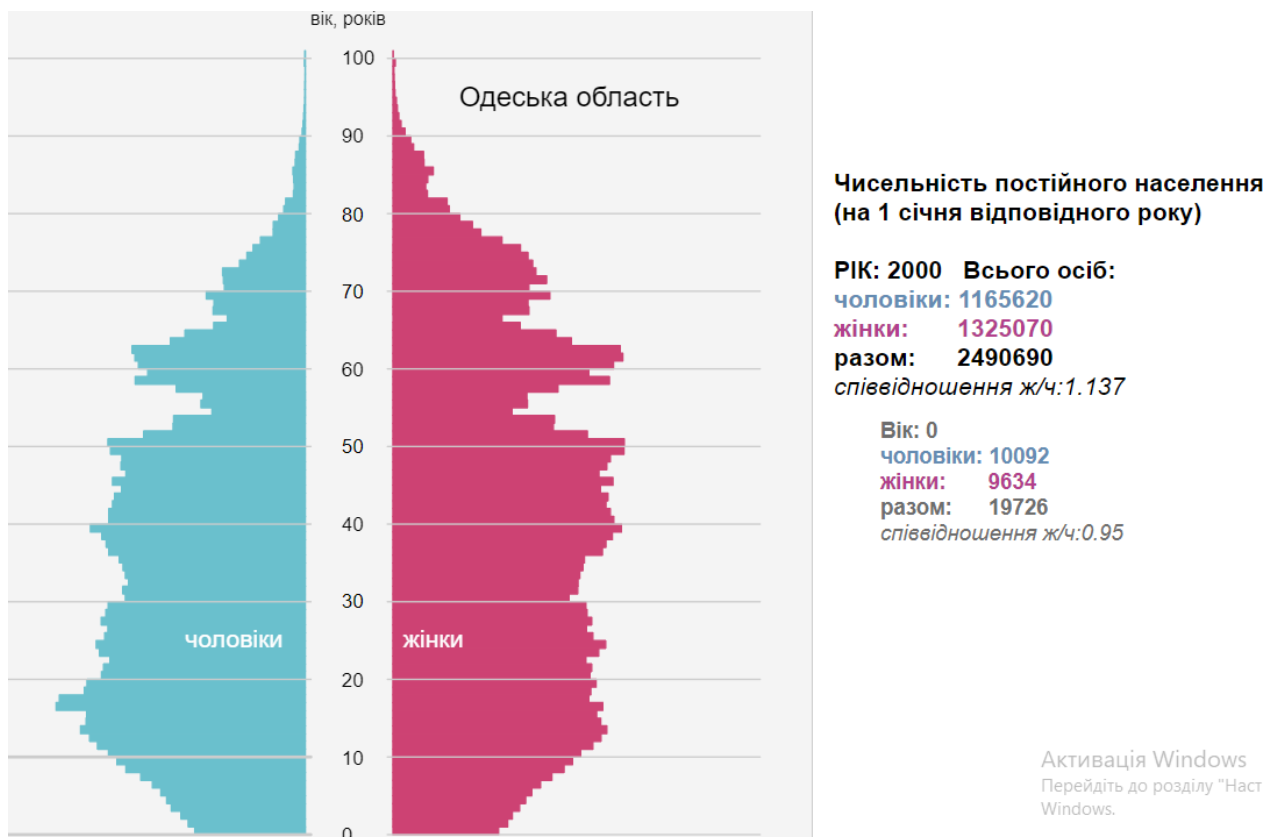

Рис. 2. Статеві-вікова піраміда населення Одеської області, 2000 р.

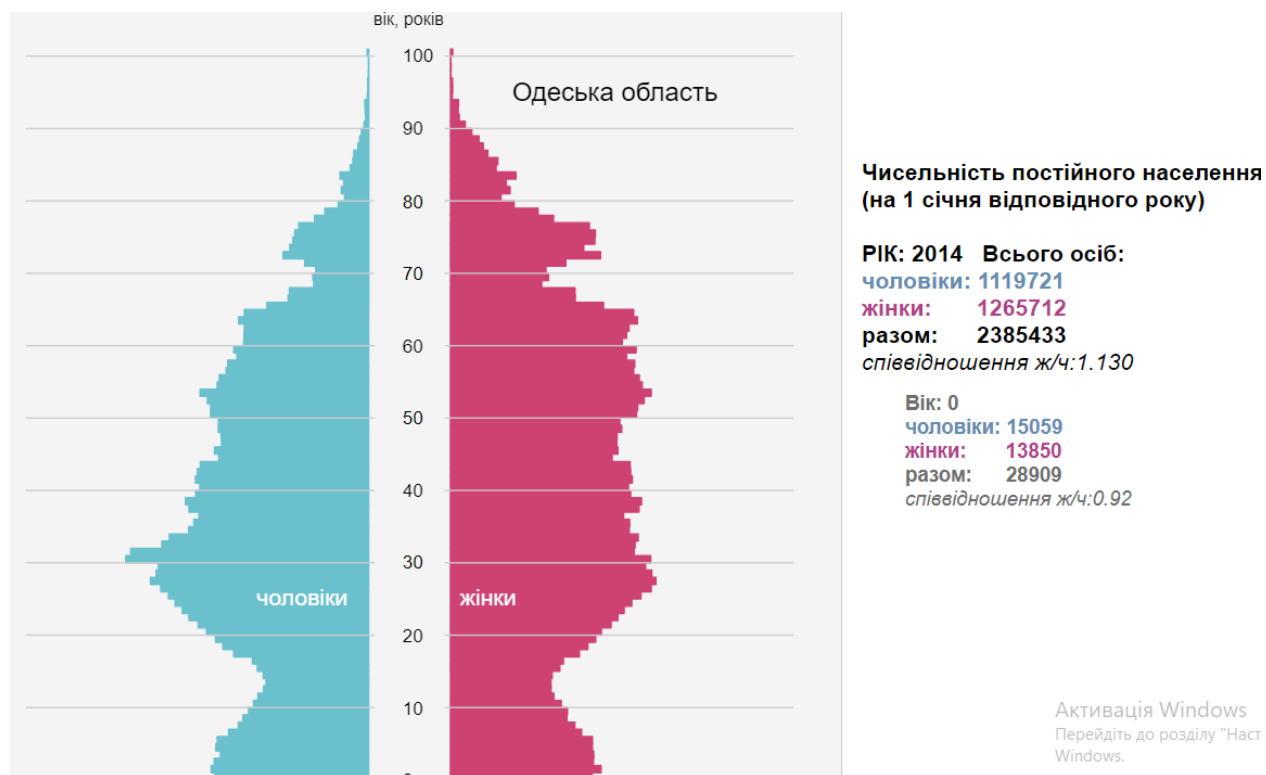

Рис. 3. Статеві-вікова піраміда населення Одеської області, 2014 р.

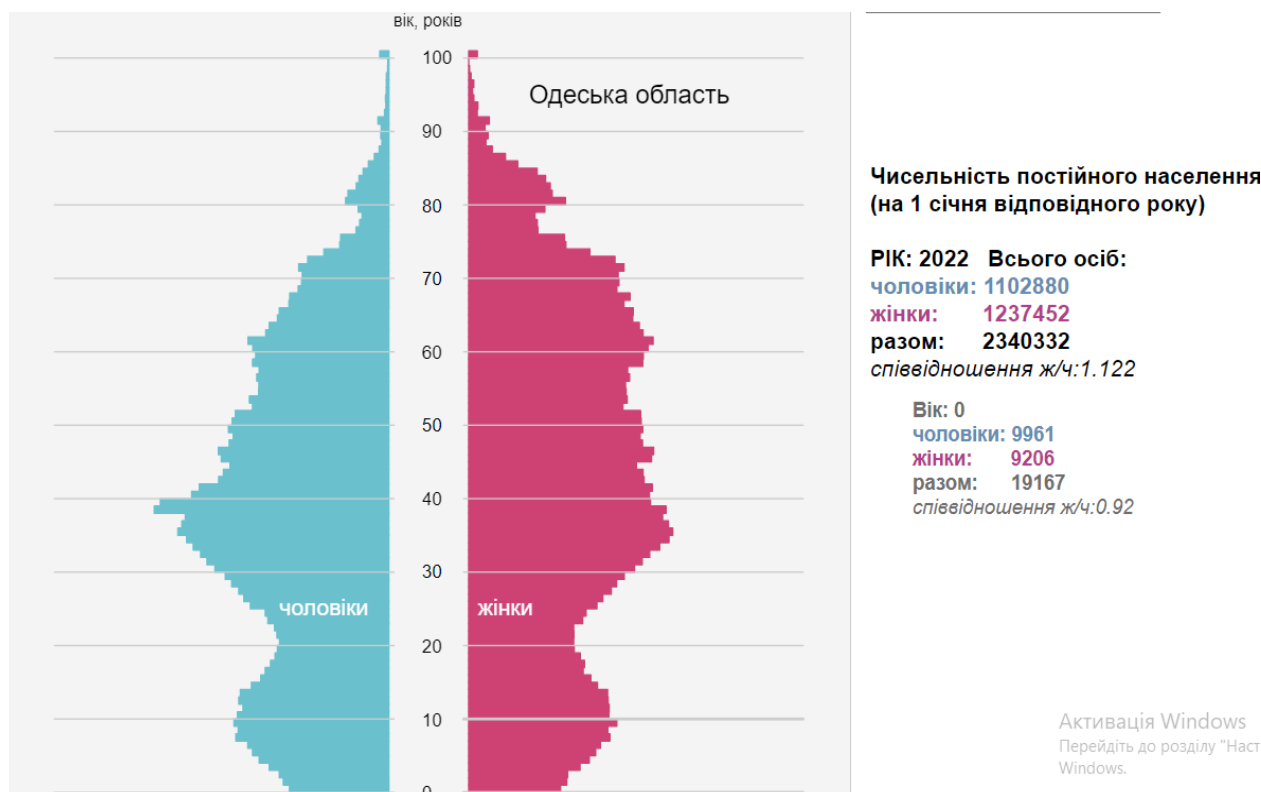

Рис. 4. Статеві-вікова піраміда населення Одеської області, 2022 р.

Показники міграційних процесів різнилися. Найбільша кількість прибулих до Одеської області була в 2019р. – 38529 ос. (табл. 2) [7].

Таблиця 2

Міграційний рух населення Одеської області упродовж 2019–2021 рр.

Роки	Усі потоки			У тому числі міждержавна міграція		
	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст (скорочення)	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст (скорочення)
2019	38529	29454	9075	6289	942	5347
2020	28402	23271	5131	2011	330	1631
2021	30819	24392	6427	2660	420	2176

Скорочення населення негативно вплинуло на його розподіл за територіальною належністю. Упродовж досліджуваного періоду спостерігається зменшення кількості сільських жителів (788200 осіб у 2018 р., до 769900 осіб у 2022 р.) та збільшення міських (від 1 594900 осіб у 2018 р. до 1 597000 осіб у 2020 р.). Разом з тим, з 2021 р. чисельність міських жителів стала зменшуватись – 1 581 500 осіб у 2022 р.

Аналізуючи дані демографічних категорій, 1 745 894 осіб належать до працездатного населення, 418 889 осіб дітей віком до 15 р., 491 721 особа пенсіонерів віком від 60 р. (рис. 5).

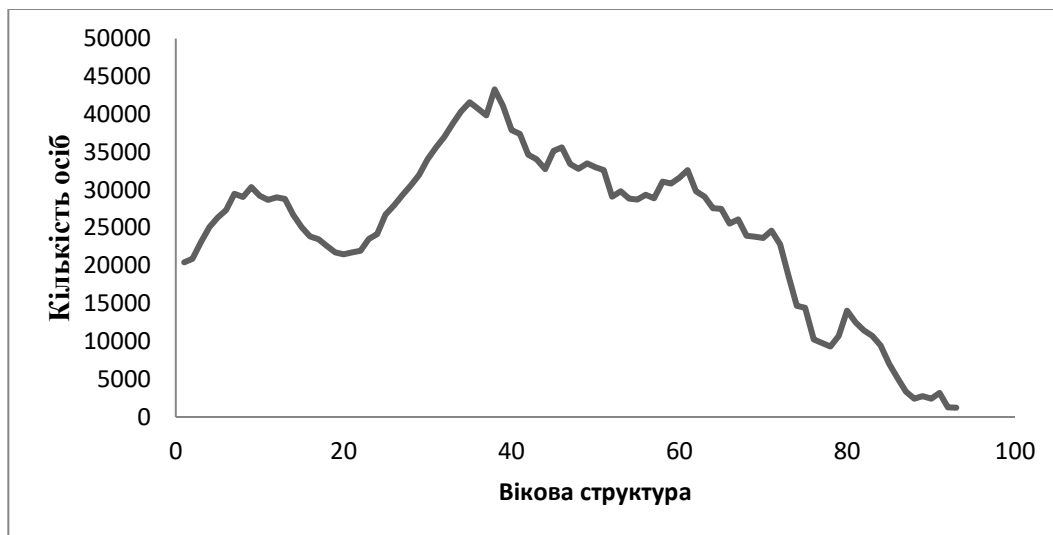

Рис.5. Вікова структура населення Одеської області

На основі вищезазначених даних, нами було прораховано демографічне навантаження на працездатне населення за формулами:

$$K_d = \frac{S_{0-15}}{S_{16-59}}, \quad K_c = \frac{S_{60+}}{S_{16-59}}, \quad K_{\text{заг}} = \frac{S_{0-15} + S_{60+}}{S_{16-59}}, \text{ де}$$

K_d – показник демографічного навантаження дітьми;

K_c – показник демографічного навантаження пенсіонерами;

$K_{\text{заг}}$ – загальний показник демографічного навантаження;

S_{0-15} – чисельність населення віком 0–15;

S_{16-59} – чисельність працездатного населення віком 16–59.

S_{60+} – чисельність населення пенсійного віку.

Відповідно показник демографічного навантаження дітьми становить 240 осіб на 1000 жителів. Показник демографічного навантаження пенсіонерами – 282 особи на 1000 жителів, загальний – 522 особи на 1000 жителів.

Початок повномасштабної війни призвів до радикальних змін у демографії, де пріоритетом став масовий рух населення. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, з початку російського вторгнення понад 6,9 млн українців емігрували до інших країн. Прогнозується, що їхня кількість може зрости до 8,3 млн осіб. Важливо відзначити, що структура примусової міграції відрізняється від звичайних міграційних процесів. Зокрема, жінки становлять значну частину цього потоку. За результатами соціологічного дослідження «Біженці з України в Польщі», проведеного Фондом підтримки мігрантів на ринку праці «EWL» та Центром Східноєвропейських студій Варшавського університету, жінки склали 94% вимушених мігрантів з України, які прибули в Польщу.

За даними Головного управління освіти і науки Одеської облдержадміністрації, діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, що перебували у закладах освіти обласної комунальної власності на повному державному забезпеченні, 02.03.2022 евакуйовані за межі України до Польщі та Румунії для тимчасового прихистку.

Щодо вікового складу біженців, найбільша частина з них належить до вікової групи 18 років і старше, зокрема особи у віці 35–59 років, які становлять 55%. Виділена також частка осіб пенсійного віку в цьому контингенті – 16%, а серед загальної кількості біженців (враховуючи осіб молодше 18 років) цей показник становить лише 12%.

Важливо врахувати, що вимушена міграція – основне, але не єдине джерело зменшення чисельності осіб. Підвищення смертності серед осіб, що приймають участь у бойових діях, а також серед тих, хто залишився у зоні конфлікту, також впливає на динаміку чисельності. З одного боку, це призводить до зменшення кількості осіб у віці 18–60 років. З іншого боку, міграційна мобільність серед пенсіонерів значно нижча, а старі люди не завжди можуть самостійно виїхати в безпечні місця. Вони також вважаються

групою з великим ризиком. Це може призвести до зростання загальної чисельності померлих і рівня смертності серед них.

Важливо відзначити, що зростання цих показників спричинять як зовнішні фактори (обстріли, бомбардування і т.д.), так і внутрішні, які виникають внаслідок стресу від війни та неможливості отримання якісної медичної допомоги при загостренні хронічних захворювань.

Щодо бойових втрат, вони, будуть досліджені після завершення війни, і навіть тоді вони, можливо, не будуть повністю відомими, оскільки у багатьох випадках буде важко визначити долю конкретних осіб – чи загинули вони, чи встигли вони виїхати до безпечного місця за допомогою сусідів. Якщо людина пенсійного віку не мала близьких родичів, імовірність того, що за нею будуть ретельно шукати, дуже низька.

Згідно Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни», статистичну інформацію про чисельність населення, демографічний рух та ін. буде оприлюднено після завершення встановленого терміну для подання статистичної та фінансової звітності [7].

За даними інституту демографії та соціальних досліджень М. П. Птухи [16] зазначено, що війна призведе до значного зменшення чисельності населення через міграцію за межі України та втрат серед військових та мирного населення. Це також призведе до зміни структури населення під дією різних факторів.

Для охоплення 90–95% можливих варіантів подальшого розвитку подій стосовно змін чисельності населення, необхідно розробляти сценарії змін принаймні за трьома варіантами. При цьому важливо враховувати регіональні особливості зміни чисельності населення та визначити групи регіонів з подібними тенденціями. Це дозволить не тільки оцінити чисельність населення в цілому по Україні, а й врахувати його перерозподіл у середині країни під дією факторів війни.

При прогнозуванні необхідно знайти та оцінити надійність нових джерел інформації, оскільки використання стандартних не дає можливості точно оцінити зміни чисельності населення та його перерозподіл. Один з можливих підходів – це розрахунки з використанням матриці: сценарій/група регіонів за розміром та напрямом міграційних потоків. Проте важливо розуміти, що оцінка буде дуже приблизною, навіть при ретельно розроблених сценаріях та групуванні регіонів.

До проведення перепису населення можливість точної оцінки демографічної ситуації в країні буде дуже обмеженою [16].

Отже, упродовж 1990–2022 рр. чисельність населення Одеської області зменшилася на 279137 осіб. У статевій структурі населення домінують жінки: 1,146 у 1990 р. та 1,122 у 2022 р. Показник демографічного навантаження пенсіонерами – 282 особи на 1000 жителів, загальний – 522 особи на 1000 жителів. З початком повномасштабної війни важливість факторів, які впливають на демографічний стан, раптово зросла, звертаючи особливу увагу на масовий рух населення. Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. У подальших наукових розвідках буде розглянуто міграційні процеси в Одеській області та вплив на них російсько-української війни.

Список використаних джерел

1. 578 днів повномасштабної війни в Одеській області: узагальнення подій. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/578-dniv-povnomashtabnoi-viyny-v-odeskiy-oblasti-uzahalnennia-podiy/> (дата звернення 10.11.2023).
2. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення. *Економіка України*. 2008. № 2. С. 79–84.
3. Герасименко О. В., Драгомир Л. П. Якість життя населення як інтегральний показник суспільної географії. *Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ*. Умань: Видавець «Сочінський», 2023. С. 72–75.
4. Головне управління статистики в Одеській області URL: <http://od.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.10.2023).
5. Гукалова І. В. Статус категорії «якість життя населення» в географії і сучасна її динаміка у регіонах України. *Український географічний журнал*. 2013. № 4. С. 48–55.
6. Данилишин Б., Веклич О. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку. *Економіка України*. 2008. № 2. С. 79–84.
7. Державна служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.03.2023).

8. Колот А. М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика: монографія. Київ: КНЕУ, 2003. 144 с.
9. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан / Е. М. Лібанова та ін. Київ: СПД Савчина, 2002. 123 с.
10. Мартинова Л. Б. Сутнісна характеристика людського потенціалу. Оцінка людського потенціалу: регіональний аналіз і прогноз: монографія. Хмельницький, 2015. С. 143–145.
11. Панасенко Т. В. Аспекти соціогеографічних досліджень в контексті гуманізації географії. *Географія в інформаційному суспільстві*. 2008. Т. 4. С. 35–36.
12. Петровська О. М. Оцінка людського потенціалу Одеського регіону. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 25(2). С. 68–71.
13. Садова У. Людський розвиток у світлі нових підходів до вимірювання якості трудового життя. *Україна: аспекти праці*. 2013. № 8. С. 25–32.
14. Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2004. 392 с.
15. Смачило В. В. Теоретико-методичні аспекти оцінки трудового потенціалу регіону. *Соціально-трудові відносини: теорія і практика*. 2016. № 1. С. 230–239.
16. Якість життя населення України та перші наслідки війни: монографія / Л. М. Черенько та ін. Київ, 2023. 191 с.

References

1. 578 dniv povnomasshtabnoi viiny v Odeskii oblasti: uzahalnennia podii. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/578-dniv-povnomasshtabnoi-viiny-v-odeskiy-oblasti-uzahalnennia-podiy/> [in Ukrainian].
2. Volynskiy, H. (2008). Pro sotsialnu dyferentsiatsiiu naseleennia. *Ekonomika Ukrainy*, 2, 79–84 [in Ukrainian].
3. Herasymenko, O. V., Drahomyr, L. P. (2023). Yakist zhyttia naseleennia yak intehralnyi pokaznyk suspilnoi heohrafii. *Naukovi zapysky ekolohichnoi laboratorii UDPU*. Uman: Vydavets «Sochinskyi», 72–75 [in Ukrainian].
4. Holovne upravlinnia statystyky v Odeskii oblasti. URL: <http://www.od.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
5. Hukalova, I. V. (2013). Status katehorii «iakist zhyttia naseleennia» v heohrafii i suchasna yii dynamika u rehionakh Ukrainy. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*, 4, 48–55 [in Ukrainian].
6. Danylyshyn, B., Veklych, O. (2008). Ukraina v mizhnarodnykh reitynhakh staloho rozvytku. *Ekonomika Ukrainy*, 2, 79–84 [in Ukrainian].
7. Derzhavna sluzhby statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
8. Kolot, A. M. (2003). Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia i praktyka. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
9. Libanova, E. M., Vlasenko, N. S., Vlasiuk, O.S. et al. (2002). Liudskiy rozvytok rehioniv Ukrainy: metodyka otsinky ta suchasnyi stan. PROON. Kyiv: SPD Savchyna [in Ukrainian].
10. Martynova, L. B. (2015). Sutnisna kharakterystyka liudskoho potentsialu. *Otsinka liudskoho potentsialu: rehionalnyi analiz i prohnoz*. V. M. Nyzhnyka (Ed.). Khmelnytskyi, 143–145 [in Ukrainian].
11. Panasenko, T. V. (2008). Aspekty sotsioheohrafichnykh doslidzhen v konteksti humanizatsii heohrafii. *Heohrafiia v informatsiinomu suspilstvi*, 4, 35–36 [in Ukrainian].
12. Petrovska, O. M. (2019). Otsinka liudskoho potentsialu Odeskoho rehionu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*, 25(2), 68–71 [in Ukrainian].
13. Sadova, U. (2013). Liudskiy rozvytok u svitli novykh pidkhodiv do vymiriuvannia yakosti trudovoho zhyttia. *Ukraina: aspekty pratsi*, 8, 25–32 [in Ukrainian].
14. Semiv, L. K. (2004). Rehionalna polityka: liudskiy vymir. Lviv: IRD NAN Ukrainy [in Ukrainian].
15. Smachylo, V. V. (2016). Teoretyko-metodychni aspekty otsinky trudovoho potentsialu rehionu. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia i praktyka*. Kyiv: KNEU, 1, 230–239 [in Ukrainian].
16. Cherenko, L. M., Poliakova, S. V., Shyshkin, V. S., Reut, A. H., Krykun, O. I., Kohatko, Yu. L., Zaiats, V. S., Klymenko, Yu. A. (2023). Yakist zhyttia naseleennia Ukrainy ta pershi naslidky viiny. Kyiv [in Ukrainian].